

[https://doi.org/10.31891/2308-4081/2023-13\(2\)-3](https://doi.org/10.31891/2308-4081/2023-13(2)-3)

Директор Департаменту відділу освіти
Луцької міської ради **ВІТАЛІЙ БОНДАР**,
E-mail: boviol@ukr.net
ORCID ID: 0009-0008-9602-693X

ПРОБЛЕМА ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ КЕРІВНИКА ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ У ПЛОЩИНІ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлено окремі аспекти проблеми підприємницької компетентності керівника закладу загальної середньої освіти у площині зарубіжного досвіду. З'ясовано, що в розвинутих країнах Європи та Євроатлантичного Союзу, котрі пройшли шлях реформування освіти й успішно застосовують концепції індивідуальних освітніх програм, цілеспрямоване формування підприємницької компетентності сприяє повноцінному розвитку особистості, готової змінювати, вдосконалювати умови свого життя, вільно обирати свій життєвий шлях із урахуванням власних прагнень, особистісних якостей, що допомагає адаптації молодого покоління до сучасних умов.

Зосереджено увагу на досвіді Іспанії, Австрії, Фінляндії щодо проблеми підприємницької компетентності керівника закладів загальної середньої освіти. У процесі аналітичної діяльності виявлено, що в програмах професійного розвитку, які діють в Іспанії, підприємницька компетентність керівників шкіл передбачає вміння створювати та керувати малим бізнесом та проявляти ініціативу у професійній діяльності (інтрапренерство), сприяє професійному та особистісному розвитку шляхом їх адаптації до інноваційних технологій, бажанню змінюватися, мати відкритий розум і бути автономним.

Узагальнено, що освіта та розвиток підприємницької компетентності керівників шкіл в Австрії зосереджені на бізнес-адмініструванні, де відбувається консолідація та перехресне зв'язування компетентностей, отриманих у різних кластерах (наприклад, підприємництво, економіка та управління; особистість та кар'єра планування; суспільство та культура) для набуття цілісно-інтегративної працездатності. Основна увага у площині фінського досвіду розвитку підприємницької компетентності керівників ЗЗСО сконцентрована на виокремленні таких ключових позицій: активна робота в онлайн-середовищі Moodle, де розміщено курс «Підприємництво для керівників ЗЗСО»; проведення спільних онлайн хакатонів за участю освітян та успішних підприємців з метою обміну досвідом щодо особливостей ведення підприємницької діяльності; створення віртуальних «путівників» для підприємницького навчання.

Ключові слова: заклад загальної середньої освіти, зарубіжний досвід, керівник, особистісний розвиток, підприємництво, підприємницька компетентність, професійний розвиток, країни Європи.

**ENTREPRENEURIAL COMPETENCE OF THE HEAD
OF A GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTION WITHIN
THE FRAMEWORK OF FOREIGN EXPERIENCE**

ABSTRACT

The article highlights certain aspects of developing entrepreneurial competence of the head of a general secondary education institution within the framework of foreign experience. It is found that in the developed countries of Europe and the Euro-Atlantic Union, which have gone through the path of education reform and successfully apply the strategies of individual educational programs, the purposeful development of entrepreneurial competence contributes to the complete development of an individual who is ready to change and improve the conditions of their life, freely choose their life path taking into account aspirations, personal qualities, which helps to adapt the young generation to modern life.

Special attention is paid to the experience of Spain, Austria, and Finland regarding the problem of entrepreneurial competence of the head of a general secondary education institution. In the process of analytical activity, it is found that in the professional development programs operating in Spain, the entrepreneurial competence of school leaders involves the ability to create and manage a small business and show initiative in professional activities (intrapreneurship), promotes professional and personal development through their adaptation to innovative technologies, willingness to change, to have an open mind and to be autonomous.

It is summarized that education and development of entrepreneurial competence of school leaders in Austria is focused on business administration, where there is a consolidation and cross-linking of competences obtained in different clusters (for example, entrepreneurship, economics and management; personality and career planning; society and culture) to acquire holistic and integrative capacity.

Finnish experience of developing the entrepreneurial competence of secondary school leaders is thoroughly analyzed. Special attention is paid to active work in the Moodle online environment, where the course "Entrepreneurship for secondary school leaders" is hosted; joint online hackathons with the participation of educators and successful entrepreneurs in order to share experience regarding the peculiarities of conducting business activities; creation of virtual guides for entrepreneurial training.

Keywords: *institution of general secondary education, foreign experience, manager, personal development, entrepreneurship, entrepreneurial competence, professional development, European countries.*

ВСТУП

Поступове входження України до європейського й світового освітнього простору вимагає докорінної модернізації змісту освіти на всіх її ланках. Варто зазначити, що сучасна вітчизняна освіта нової школи базується на низці ключових компонентів. Це, по-перше, новий зміст освіти, ґрунтований на педагогіці партнерства усіх суб'єктів освітнього процесу (учень, вчитель та батьки) та формуванні компетентностей, потрібних для успішної самореалізації в соціумі; а по-друге, це вмотивований керівник закладу освіти, який є креативним, підприємливим і розвивається впродовж життя.

Звертаємо увагу на те, що розвинуті країни Європи та Євроатлантичного Союзу вже пройшли шлях реформування освіти й успішно застосовують концепції індивідуальних освітніх програм замість традиційних уроків – усебічне дослідження тем, набуття навичок критичного та креативного мислення, отримання знань упродовж всього життя в будь-якому місці, у будь-який час, у будь-якій формі. При цьому цілеспрямоване формування підприємницької компетентності сприяє повноцінному розвитку особистості, готової змінювати, вдосконалювати умови свого життя, вільно обирати свій життєвий шлях з урахуванням власних прагнень, особистісних якостей, що допомагає адаптації молодого покоління до сучасних умов.

Зауважимо, що важливість формування підприємницької компетентності сучасних фахівців окреслено у міжнародних документах: «Ключові компетентності для навчання упродовж життя (Європейські орієнтири)» (2018), «EntreComp: Рамка підприємницької компетентності» (2016), «GreenComp Європейська рамка компетентностей для сталого розвитку» (2022) та ін.

Європейська довідкова система (Key Competences for Lifelong Learning. A European Reference Framework) визначає підприємницьку компетентність як ключову і пропонує її трактування як здатності особистості втілювати ідеї в життя, що включає креативність, творчість, інноваційність, здібність до ризику, а також спроможність планувати й організовувати діяльність, що сприяє досягненню поставлених завдань. Відзначається, що підприємництво – це здатність реагувати на можливості й ідеї та перетворювати їх у цінності для інших (Key Competences for Lifelong Learning, 2006).

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета статті полягає у розкритті окремих аспектів проблеми підприємницької компетентності керівника закладу загальної середньої освіти у площині зарубіжного досвіду, зокрема Іспанії, Австрії, Фінляндії.

ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Зарубіжними дослідниками формування й розвиток підприємницької компетентності педагогів визначається як пріоритетний курс сучасної професійно-педагогічної підготовки нового покоління фахівців освітньої галузі. Це питання висвітлюється у працях таких зарубіжних учених, як: Т. Андерсен (T. Andersen, 2017), М. Бачігалупо (M. Bacigalupo, 2016), Л. Доті (L. Doti, 2010), Дж. Лінднер (J. Lindner, 2019), Д. Пікон (D. Picon, 2021), П. Рейнольдс (P. Reynolds, 2017), А. Хілл-Діксон (A. Hill-Dixon, 2017), Л. Швайкарт (2010) та ін.

Науковці й практики пов'язують підприємництво з тим, як індивідуум або група людей (організація) створюють і втілюють нові ідеї та методи діяльності (роботи), реагують на умови, що виникають в процесі діяльності, і таким чином призводять до змін, що характеризуються певною невизначеністю, непевністю та складністю (Andersen et al., 2017; Schweikart & Doti, 2010; Reynolds, 2017).

Для всебічного опрацювання порушеного питання використано такі методи: аналіз, синтез, порівняння, інтерпретація, узагальнення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У рамках нашого дослідження заслуговує на увагу іспанський досвід формування підприємницької компетентності керівників закладів загальної середньої освіти. У законодавстві Іспанії є багато посилань на підприємництво й освіту. Новим Законом про освіту (далі LOMLOE) та Законом про професійну освіту передбачено розвиток інновацій, прикладні дослідження та підприємництво як частину

компетентності керівника закладу освіти (Ministerio de la Presidencia Relaciones con las Cortes y Memoria Democrática, 2020). Відповідно до цих документів, підприємницька компетентність визначається як здатність діяти на основі можливостей та ідей, які становлять соціальну, культурну чи економічну цінність для інших людей. Очікується, що керівники шкіл будуть здатні аналізувати потреби й можливості, самооцінювати свої сильні та слабкі сторони, генерувати інноваційні ідеї та цінні рішення шляхом продуманого планування й управління проектами.

Необхідно зазначити, що особисті та соціальні компетентності, які включають вміння вирішення проблем, автономію, командну роботу та спілкування входять до структури підприємницької компетентності керівників шкіл в Іспанії. У програмах професійного розвитку, які діють в Іспанії, підприємницька компетентність керівників шкіл передбачає вміння створювати й керувати малим бізнесом та проявляти ініціативу у професійній діяльності (інтрапренерство) (Cedefop, 2023a).

В Іспанії вважається, що підприємницька компетентність керівника закладу загальної середньої освіти (ЗЗСО) сприяє його професійному та особистому розвитку шляхом адаптації до інноваційних технологій, бажання змінюватися, мати відкритий розум і бути автономним. Командна робота, креативність, комунікабельність, здатність вирішувати проблеми та ініціативність часто згадуються в характеристиках підприємницької компетентності керівників шкіл. З термінологічної позиції важливо відзначити, що ці якості і підприємницькі погляди не об'єднані загальною концепцією підприємницької компетентності. Їх частіше називають комплементарними, поперечними або м'якими навичками.

Розвиток підприємницької компетентності керівника закладу освіти в Іспанії в умовах неперервної освіти тісно пов'язаний із сервісним навчанням, яке передбачає зв'язок із соціальним підприємництвом у «CIPFP La Costera» та визначає набір методологій, розроблених у сфері бізнесу чи дизайну в освітньому підприємстві за останні роки. Наприклад, вказівки, опубліковані Міністерством освіти та професійної підготовки, заохочують, щоб освітяни знайомилися з гнучкими та активними методологіями підприємництва, такими як: «Дизайнерське мислення», «Сині океани», «Дизайн інноваційних бізнес-моделей» та «Економний стартап» (Pisón, 2021). Ці вказівки на основі підприємницьких завдань є відкритим освітнім ресурсом (OER) проекту «EDIA» (Національного центру розвитку навчальних програм «Systems»), який використовує методологію проектного навчання, а також дизайн стратегії мислення та спільної роботи керівників шкіл (Centro Nacional de Desarrollo Curricular en Sistemas no Proprietarios, 2022)

Неперервний професійний розвиток є як правом, так і професійним обов'язком керівника школи (Cedefop; Fundae, 2019). Регіональні програми підтримки підприємництва в освіті, зазвичай, пропонують навчання керівників шкіл на двох рівнях. Перший рівень зосереджений на серії методичних стратегій розвитку навичок підприємництва; другий рівень концентрує увагу більше на підтримці відкриття бізнесу. Регіональне підприємництво в програмах Каталонії передбачає створення кабінетів професійного підприємництва (Catalonia. General Directorate for Vocational Training, 2022; Ros-Garrido & Marhuenda-Fluixá, 2019). Також ці програми на регіональному рівні відкривають нові можливості для професійного розвитку керівників закладів освіти, де реалізуються основні теми, згруповані в шість категорій: методології, спілкування зі стейкхолдерами, глобальна юридична відповідальність, цифрове навчання, фінансування та проблеми, пов'язані зі створенням і керуванням

професійними класами з підприємництва (Boletín Oficial del Estado, 2020; Boletín Oficial del Estado, 2022).

У процесі аналітичної діяльності нами виявлено, що в програмах професійного розвитку, які діють в Іспанії, підприємницька компетентність керівників шкіл передбачає вміння створювати та керувати малим бізнесом та проявляти ініціативу у професійній діяльності (інтрапренерство) (Ministerio de la Presidencia Relaciones con las Cortes y Memoria Democrática, 2020). Вважається, що підприємницька компетентність керівника ЗЗСО сприяє його професійному та особистому розвитку шляхом адаптації до інноваційних технологій, бажання змінюватися, мати відкритий розум і бути автономним.

Підприємницька компетентність в Австрії відіграє важливу роль, особливо в роботі керівників закладів загальної середньої освіти, оскільки не обмежується механізмом створення бізнесу і розглядається як можливість, ідеї та перетворення їх на цінність (культурну, соціальну) для інших. В Австрії використовується широке трактування підприємницької компетентності. Міністерство освіти вживає термін «освіта підприємництва», під яким розуміють «надання людині можливості проявляти ініціативу, думати й діяти незалежно, активно та відповідально». Навчання підприємництву в ширшому сенсі охоплює всі освітні заходи, які заохочують підприємницьке мислення і навички. Креативність, відкритість до інновацій та наполегливість також називають ключовими підприємницькими якостями, а підприємницьке мислення і дії, пов'язані з виявленням можливостей, проявом ініціативи. Підприємницька компетентність також передбачає незалежність, впевненість, мотивацію, почуття відповідальності та організаторські здібності (Cedefop, 2023b).

Відповідно до освітньої програми «TRIO», підприємницька освіта в цій країні структурована трьома рівнями. Рівень I (основна підприємницька освіта) зосереджується на отриманні основних компетентностей для підприємницької та професійної незалежності, а також для незалежного способу життя. Рівень II (культура підприємництва) сприяє культурі незалежності, відкритості до інновацій, емпатії та сталості, а також взаємовідносинам і спілкуванню. Рівень III (підприємницька громадянська освіта) зміцнює культуру зрілості, автономію та відповідальність за соціальні виклики (наприклад, суспільні, освітні цілі, сталий розвиток, екологічні цілі) (Cedefop; Austria, 2022).

Вчена Дж. Лінднер (2019) наголошує на трансверсальній характеристиці підприємницької компетентності, ґрунтованій на підприємницьких навичках, підприємницькій культурі та підприємницькій громадянській освіті, що мають бути вбудованими в освіту кожного (Lindner, 2019).

Реформа освіти 2017 року в Австрії («Bildungsreform») запровадила педагогічну, організаційну та кадрову автономію, допомогу окремим школам із визначенням власних пріоритетів. При цьому вони можуть впроваджувати інноваційні освітні ідеї, формувати регіональні освітні концепції та здійснювати шкільну автономну подальшу освіту. Відтак, розвиток підприємницької компетентності керівника ЗЗСО тут є ключовим аспектом (Cedefop and ibw Austria, 2022).

Необхідно зазначити, що підприємницька освіта в Австрії регулюється програмою «Стратегія навчання впродовж життя». Крім цього, існує різноманітний спектр підприємницьких програм, які доступні на національному та регіональному рівнях, що базуються на цілях та ініціативах Європейського Союзу щодо посилення та сприяння підприємницькій освіті.

У 2020 році в австрійській системі освіти був прийнятий національний план дій «Entrepreneurship Education» (Підприємницька освіта: карта дій), де навчання підприємництву спрямоване на досягнення до 2025 року таких цілей: приймати виклики та вирішувати їх конструктивно; створити умови для розширення освітньо-інформаційних підприємницьких мереж; зміцнити потенціал та реалізувати підприємницькі ідеї; забезпечити якість підприємницького процесу (Entrepreneurship competence in vocational education and training: case study: Austria, 2023).

Для розвитку підприємницької компетентності керівників ЗЗСО в Австрії використовують навчальну модель «LEbendiges und NAchhaltiges Lernen», яка базується на системно-конструктивістському навчанні підприємництву і включає шість окремих програм для навчання підприємництву (бухгалтерський облік, бізнес, право, маркетинг, комунікація, організація, лідерство/управління персоналом).

«Austrian Startups» – незалежна некомерційна платформа для інноваційного підприємництва в Австрії, що використовується також для розвитку підприємницької компетентності, допомагаючи в реалізації підприємницьких ідей, та реалізовує програму «Підприємницьке лідерство» (Cedefop, 2023b).

Проведений аналіз австрійського досвіду дозволяє узагальнити, що освіта та розвиток підприємницької компетентності керівників шкіл в Австрії зосереджені на бізнес-адмініструванні, де відбувається консолідація та перехресне зв'язування компетентностей, отриманих у різних кластерах (наприклад, підприємництво, економіка та управління; особистість та кар'єра планування; суспільство та культура) для набуття цілісно-інтегративної працездатності (Cedefop, 2023b).

Цікавим для нас є фінський досвід з розвитку підприємницької компетентності керівників закладів загальної середньої освіти в умовах неперервної освіти. Міністерство освіти та культури Фінляндії відіграє провідну роль у реалізації програм навчання підприємництву для посилення розвитку підприємництва в освіті у міжміністерській співпраці з зацікавленими сторонами та учасниками освітнього процесу.

Уряд Фінляндії спирається на кілька керівних документів: «Підприємницька освіта» (Entrepreneurship education), «Підприємництво для освіти: керівні положення» (Entrepreneurship for education: guidelines), «Коротко про фінську професійну освіту і підготовку» (Finnish VET in a nutshell: education in Finland), «Бачення вищої освіти і дослідження у 2030 році» (Vision for higher education and research in 2030), які встановлюють рамки найвищого рівня для розвитку підприємницької компетентності та її оцінювання в освіті та навчанні (Ministry of Education and Culture, 2017a; Ministry of Education and Culture, 2017b).

Враховуючи рекомендації Євросоюзу щодо ключових компетентностей для навчання впродовж життя, уряд Фінляндії розробив «Спеціальну національну стратегію підприємницької освіти» та «Керівні принципи для підприємницької освіти з підприємництва» (Ministry of Education and Culture, 2017b). Ці документи містять настанови щодо інтеграції підприємницької компетентності в освіту і визначають підприємницьку компетентність як здатність використовувати ресурсні можливості; перетворювати ідеї на дії, які становлять економічну, культурну, соціальну чи суспільну цінність (Cedefop, 2019). Така компетентність включає креативність, інноваційні навички, ризик-менеджмент і цілевизначення, дослідження та інноваційну діяльність через підприємництво (Vacigalupo et al., 2016). У Фінляндії прийнято трактувати підприємництво як здатність людини втілювати ідеї в конкретні дії.

На вебсайті Міністерства освіти та культури Фінляндії чітко прописано, що «підприємництво і підприємницьке мислення – одна з ключових компетентностей керівника закладу загальної середньої освіти. Її складовими є креативність, інноваційність, здатність до ризику та управління, відповідальність, а також здібність планувати, ставити цілі та керувати власною діяльністю для досягнення цілей» (Ministry of Education and Culture, 2017a).

Для розвитку підприємницької компетентності керівників ЗЗСО у Фінляндії діють «Регіональна стратегія розвитку підприємництва» та «Плани дій для розвитку підприємництва в освіті», які розроблені спільно з обласними радами, середніми та вищими навчальними закладами, компаніями регіонального розвитку, мережею «YES» та частково фінансовані через Фонди ЄС. Також Фінляндія має 10 регіональних офісів, які надають підтримку керівникам шкіл у ключових аспектах розвитку підприємницької компетентності, використанні інструментів навчання підприємництва, створенні освітнього бізнесу з урахуванням регіональних вимог, економічної ситуації і ситуації з працевлаштуванням.

Розвитку підприємницької компетентності фінських керівників ЗЗСО в умовах неперервної освіти сприяють дослідницькі товариства підприємницької освіти (YKTS). YKTS – це науков асоціація, яка підтримує дослідження у сфері підприємництва, освіти та національне і міжнародне співробітництво у сфері підприємницької освіти. Товариство засноване в 2009 році і призначене для освітян, які планують вдосконалити підприємницькі навички та реалізувати власні підприємницькі ідеї та проекти.

З 2017 року у Фінляндії діє «Інноваційний кластер навчання підприємництву», який включає сукупність ресурсів для розвитку підприємницьких ініціатив в освіті.

Однією з можливостей для керівників ЗЗСО щодо розвитку підприємницької компетентності є курс «Підприємництво для освітян», який знаходиться в онлайн-середовищі Moodle на базі Фінського коледжу бізнесу. Цей онлайн-курс розрахований на освітян різних рівнів освіти та включає різноманітну тематику. Наприклад, курс «Інтернет-підприємницька освіта» охоплює такі підтеми, як: стартапи бізнесу, фінанси, продажі та маркетинг, використання бізнес-мереж через підприємницькі відео та інтенсивні інформаційні кампанії. Після завершення навчання керівник школи отримує навчальні матеріали, які може використовувати у своїй роботі (Suomen Yrittäjäopisto). Також цікавою є платформа «Yrittäjät» («Підприємці»), яка пропонує безкоштовні матеріали для керівників закладів освіти для того, щоб полегшити співпрацю між шкільними організаціями та бізнесом (Cedefop, 2023c).

Отже, фінський досвід розвитку підприємницької компетентності керівників ЗЗСО дозволяє виокремити такі його конструктивні ключові позиції: активна робота в онлайн-середовищі Moodle, де розміщено курс «Підприємництво для керівників ЗЗСО»; проведення спільних онлайн хакатонів за участю освітян та успішних підприємців з метою обміну досвідом щодо особливостей ведення підприємницької діяльності; створення віртуальних вказівок для підприємницького навчання.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

За результатами вивчення проблеми підприємницької компетентності керівника закладу загальної середньої освіти у площині зарубіжного досвіду хочемо узагальнити, що відповідно до освітніх стратегій країн Європейського Союзу розвиток підприємницької компетентності керівників шкіл розглядають на трьох основних рівнях: ставлення (attitudes) – упевненість у собі, почуття ініціативи;

навички (skills) – креативність, планування, фінансова грамотність, управління ресурсами, управління ризиком, робота в команді; знання (knowledge) про оцінювання можливостей, розуміння ролі підприємницької компетентності в житті суспільства (Andersen et al., 2017). Саме з таких позицій проблема розвитку підприємницької компетентності керівників ЗЗСО в умовах неперервної освіти є актуальною як в Україні, так і в зарубіжних країнах.

Незаперечним є той факт, що в сучасних умовах потрібні кардинальні зміни в системі неперервної освіти в рамках інтегрованих міжнародних проєктів і програм, здатних акумулювати зарубіжний досвід і прискорити застосування освітніх інновацій та значних здобутків європейських закладів освіти в розробці і реалізації підприємницької компетентності керівників ЗЗСО в умовах неперервної освіти, що розглядаємо як перспективи подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Andersen, T., Hougaard, K. F., Nindl, S., & Hill-Dixon, A. (2017). *Taking the future into their own hands*. Youth work and entrepreneurial learning European Commission Final report.
2. Vacigalupo, M., Ampylis, P., Punie, Y., & Van den Brande, G. (2016). *EntreComp: the entrepreneurship competence framework*. Luxembourg: Publications Office.
3. Boletín Oficial del Estado [Офіційна іспанська газета] (2020). pp. 122868-122953. Режим доступу <https://www.boe.es/eli/es/lo/2020/12/29/3>
4. Boletín Oficial del Estado [Офіційна іспанська газета] (2022). pp. 43546-43625. Режим доступу <https://www.boe.es/eli/es/lo/2022/03/31/3/con>
5. Catalonia. Directorate-General for Vocational Training (2022). *Objetivos EmprènFP [Цілі EmprènFP]*. ImpulsFP. Режим доступу <https://projectes.xtec.cat/impulsfp/emprenfp/el-programa/objectius/>
6. Cedefop and ibw Austria (2022). *Vocational education and training in Europe: Austria: system description*. From Cedefop; ReferNet. Vocational education and training in Europe database.
7. Cedefop (2023a). *Creating entrepreneurship classrooms in Vocational Education and Training. A guide to start entrepreneurship*. Madrid: Ministerio de Educación y Formación Profesional. Режим доступу https://sede.educacion.gob.es/publivera/descarga.action?f_codigo_agc=22184.
8. Cedefop (2023b). Entrepreneurship competence in vocational education and training: case study: Austria. *Cedefop research paper*, No 95. Режим доступу <http://data.europa.eu/doi/10.2801/57841>.
9. Cedefop (2023c). Entrepreneurship competence in vocational education and training: case study: Finland. *Cedefop research paper*, No 97. Режим доступу <http://data.europa.eu/doi/10.2801/445669>
10. Cedefop; Fundae (2019). *Vocational education and training in Europe: Spain*. Cedefop and ReferNet. Vocational education and training in Europe database. Режим доступу <https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/vet-in-europe/systems/spain-2019>.
11. Cedefop (2019). *Spotlight on VET: Finland*. Luxembourg: Publications Office.
12. Centro Nacional de Desarrollo Curricular en Sistemas no Proprietarios [Національний центр розвитку навчальних програм у непатентованих системах]

(2022). *Proyecto EDIA. 11 retos para Empresa e Iniciativa Emprendedora* [EDIA Проект. 11 викликів підприємствам і підприємництву]. Режим доступу <https://cedec.intef.es/%20proyecto-edia-11-retos-para-empresa-e-iniciativaemprendedora/>.

13. Entrepreneurship competence in vocational education and training: case study: Austria (2023). Luxembourg: Publications Office. *Cedefop research paper*, No 95. Режим доступу <http://data.europa.eu/doi/10.2801/57841>

14. Key Competences for Lifelong Learning (2006). Режим доступу http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/lifelong_learning/c11090_en.htm

15. Lindner, J. (2019). Entrepreneurial spirit for the whole school: ways to become an e.e.si-entrepreneurship school. *Discourse and Communication for Sustainable Education*, Vol. 10, No 2, pp. 5–12.

16. Ministerio de la Presidencia Relaciones con las Cortes y Memoria Democrática [Міністерство зв'язків президента з судами та демократичною пам'яттю] (2020). *Boletín Oficial del Estado* [Іспанська офіційна газета], pp. 84518–84581. Режим доступу <https://www.boe.es/eli/es/rd/2020/09/15/838>.

17. Ministry of Education and Culture (2017a). Entrepreneurship education.

18. Ministry of Education and Culture (2017b). Entrepreneurship for education: guidelines.

19. Picón, D. (2021). *Creando aulas de emprendimiento en Formación Profesional. Una guía para empezar a emprender* [Створення кабінетів підприємництва в професійно-технічній освіті. Посібник для початку підприємницької діяльності]. Madrid: Ministerio de Educación y Formación Profesional.

20. Reynolds, P. (2017). *Entrepreneurship in the United States: The future is now*. New York: Springer.

21. Ros-Garrido, A. & Marhuenda-Fluixá, F. (2019). The Education of VET Teachers and Trainers. *The School-Based Vocational Education and Training System in Spain*. Vol. 32. Singapore: Springer Singapore. Retrieved from http://link.springer.com/10.1007/978-981-13-8475-2_5

22. Schweikart, L. & Doti, L. (2010). *American Entrepreneur: The fascinating stories of the people who defined business in the United States*. (2nd ed.). New York: American Management Association.